

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

2/2026

ISSN 3134-7231

Bakı - 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

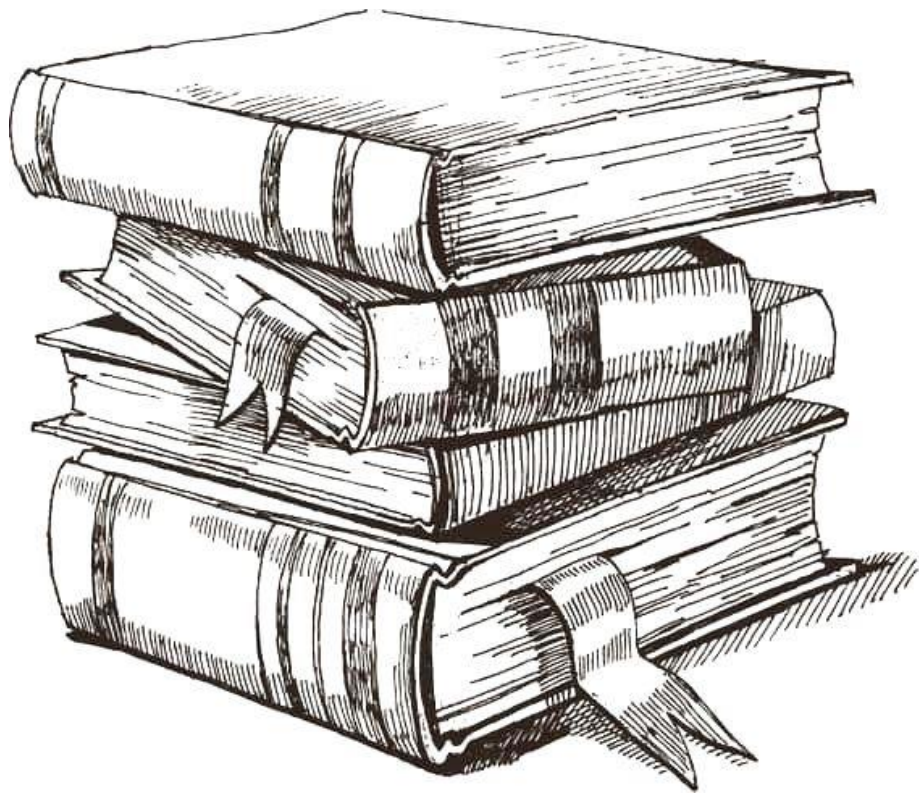
Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 2, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

OXUYACAQLARINIZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ABDULLAYEVA Gülnarə

**YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA
İBRİ DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ**

Stages of Jewish Ewish Piyuth Literature and the Transformation of
Hebrew into a Secular Poetry Language in Andalus

11

ARASLI Nüşabə

ARİF VƏ NƏVAİ

Arif and Navai

19

ƏLİYEVƏ Nərmin

**HƏBİB SAHİRİN POEZİYASINDA MİLLİ AZADLIQ HƏRƏKATININ
BƏDİİ-İDEOLOJİ TƏCƏSSÜMÜ**

The Artistic-Ideological Embodiment of the National Movement in Habib
Sahir's poetry

30

HÜSEYNOV Rafael

**BABA TAHİR IN HIS POETRY: DIVINE LOVE, WORDLY LOVE, AND
HUMAN RIGHTS**

Baba Tahir poeziyasında ilahi məhəbbət, dünyəvi sevgi və insan haqları

37

XƏNDAN Aydan

TÜRK POEZİYASINDA PARNASÇI ŞAİRLƏR

Parnassian Poets in Turkish Poetry

73

SADIQOVA Rəhilə

**ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN
MÖVQEYİ**

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad
Period

79

DİLÇİLİK

ƏHMƏDOVA Nailə

**YAPON DİLİNDƏ FEİL VƏ FELİ SİFƏTİN QURULUŞUNUN,
AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Comparative Analysis of the Structure of Verbs and Verbal Adjectives in
Japanese and Azerbaijan

93

MƏMMƏDOVA Əsmətxanım

**FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN
MORFOLOJİ FUNKSİONALLIĞI**

The Phonotactic System of the Persian Language and the
Morphophonological Functionality of Phonetic Processe

100

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

HÜSEYNOV Rafael

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

115

NƏSİBOVA Aytən

ROBERT HİLLENBRAND. ŞAHNAMƏ VƏ PERSİYANIN İLLÜSTRASIYALI KİTABI

Robert Hillenbrand. The Shahnama and the Persian Illustrated Book

129

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

“QƏSİDE-Yİ ŞİNİYYƏ” VƏ YA “MERAT ÜS-SƏFA” (“Xaqani Şirvaninin ərəbcə qəsidələrinin izi ilə” monoqrafiyası əsasında)

Qaside-yi Shiniyya or Mir'at al-Safa (Based on the Monograph “In the Footsteps of Khaqani Shirvani’s Arabic Qasidas”)

145

HÜSEYNOV Rafael

DİSSERTASIYALARA RƏYLƏR VERİLMƏSİ VƏ MÜZAKİRƏLƏRİN APARILMASI PRAKTİKASININ YÜKSƏK ELMİ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI ZƏRURƏTİ

The Need to Adapt the Practice of Reviewing and Discussing Dissertations to High Scientific Requirements

153

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

Nəşrə dair tələblər

166

Publication requirements

167

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 821.411.21

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.110.2.037>

ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN MÖVQEYİ (Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-Əğani” antologiyası əsasında)

RƏHİLƏ SADIQOVA*

Xülasə

Əməvilər dövrü (661–750) poeziyası ərəb ədəbiyyatında mühüm tarixi və ideoloji əhəmiyyətə malik olub, özündə dövrün siyasi mübarizələrini, fəthlər və sosial-mədəni transformasiyalarını əks etdirir. Bu mərhələdə yaranan poetik irs nümunələrində siyasi qruplaşmalar arasındakı ziddiyyətlər, eləcə də aristokrat təbəqənin məişət və əyləncə mədəniyyəti geniş şəkildə təsvir edilir. Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-Əğani” antologiyası Əməvilər dövrü ədəbi-mədəni həyatının əsas mənbələrindən biri kimi xüsusilə qadın şairlərin həyat və yaradıcılığı haqqında qiymətli məlumatlar təqdim edir.

Məqalədə bu mənbə əsasında Əməvilər dövründə yaşayıb-yaratmış qadın şair və musiqiçilərdən söz açılır. Həmin sənətkarlardan Nailə bint əl-Fərafisa, Leyla əl-Əxyəliyyə, Cəmilə əs-Sulmiyyənin həyat və yaradıcılığına toxunulur, onların poetik irsinə məxsus bəzi nümunələr diqqətə çatdırılır.

İlkin İslam və Əməvilər dövründə şəhər mədəniyyətinin inkişafı, əcnəbilərin yerli əhalinin həyat tərzini dəyişdirməsi və Quranın bədii-estetik təsiri nəticəsində poeziya mövzu və forma baxımından zənginləşmişdir. Məqalədə, həmçinin, Əməvilər dövrü ədəbi yaradıcılıq istiqamətləri, poeziyada özünü büruzə verən forma və məzmun xüsusiyyətləri də nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: ərəb poeziyası, qadın şairlər, Nailə bint əl-Fərafisa, Leyla əl-Əxyəliyyə, Cəmilə əs-Sulmiyyə.

Giriş

Əməvilər dövrü (661-750) poeziyası ərəb ədəbiyyatında müstəsna tarixi dəyərə malik olub, özündə ideoloji-siyasi mübarizələr, qələbələr və fəthlər, ərəblərin hakimiyyətinin qonşu ölkələrə yayılma prosesini əks etdirir. Bu zaman kəsiyində meydana gələn poetik irs ərəb dövlətində mövcud olan siyasi istiqamət və qruplaşmalara, onlar arasındakı fikir ayrılıqlarına həsr olunan şeirlərin çoxluğu ilə diqqət çəkir. Bununla yanaşı, həmin poetik irsin qorunduğu mənbələrdə ərəblərin məişət və əyləncə mədəniyyəti, ali təbəqə nümayəndələrinin dəbdəbəli həyat təzi də təsvir edilir.

Dünya ədəbiyyatının belə zəngin mənbələrindən hesab edilən Əbul Fərəc əl-İsfahaninin (897-967) “Kitəb əl-Əğani” (“Nəğmələr kitabı”) antologiyası klassik Şərq mədəniyyəti və söz sənəti tarixinin bir sıra mühüm səhifələrini işıqlandırmaqla özündə

* Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi; rehile.sadiqova_87@mail.ru; ORCID: 0000-0002-2936-6159

çoxsaylı qiymətli məlumatları ehtiva edir. Qeyd edilən antologiyada Əməvilər dövründə yaşayıb-yaratmış bir çox qadın şairlərin adı, onlarla bağlı müxtəlif əhvalatlar və yaradıcılıqlarına məxsus ədəbi nümunələrdən poetik parçalar qorunub saxlanılmışdır.

Bu məqalədə Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitəb əl-Əğani”sində rast gəlinən və Əməvilər dövründə yaşayıb-yaratmış bir neçə istedadlı qadın şairin həyat və yaradıcılığından bəhs ediləcəkdir.

1. Tarixi və mədəni kontekst

İlkin İslam və Əməvilər dövrü ərəb ədəbiyyatının inkişafında bir sıra təqdirəlayiq hadisələr baş vermiş, ədəbiyyat mövzu baxımından daha da zənginləşmiş, yeni istiqamətlər meydana çıxmışdır. Bu dövrün ədəbiyyatı şimal və cənub ərəblərinin qarşıdurmaları, qəbilələrarası ərəb münasibətləri, ərəblərin digər xalqlarla ticarət əlaqələri haqqında geniş məlumat verir. Haqqında danışılan zaman kəsiyində inkişaf etmiş ədəbiyyata yadelli işğalları, o cümlədən, farsların və bizanslıların siyasi ağalığı da təsirsiz ötüşməmişdir. Yüksək bələğətə malik Quran nazil olduqdan sonra İlkin İslam dövründə təşəkkül tapmış ədəbiyyatın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və bu proses Əməvilər dövründə daha geniş vüsət almışdır (Mahmudov, 2001: 50).

VII–VIII əsrlərdə ərəb dünyasında mədəniyyət və sənətin müxtəlif sahələri xüsusilə Hicazda (Səudiyyə Ərəbistanı) gözəçarpan dərəcədə inkişaf edirdi. “Müqəddəs torpaqlar” İslam dünyasının mərkəzi olduğu üçün əcnəbi axınlarına ən çox məruz qalan ərazi kimi səciyyələnirdi. Şəhər həyatı insanların qarşısına yeni tələblər qoymuş, bunun nəticəsində Məkkə və Mədinə sakinlərinin düşüncə tərzini və adətləri tez bir zamanda dəyişmişdi. Təsadüfi deyildir ki, qonşu xalqlara məxsus mədəniyyət və yeni dinin ərəblərə göstərdiyi təsir nəticəsində ərəb poetik təxəyyülü də xeyli zənginləşdi (əl-Faxuri, 1959: 172-175).

“Yeni mədəniyyət dalğası” Məkkə və Mədinə aristokratiyasının tək-cə kişi nümayəndələrinə deyil, həm də qadınlara təsir göstərmişdi. Müsəlman istilaları zamanı qula çevrilib “müqəddəs şəhərlər”ə gətirilən farslar, suriyalılar, yunanlar Hicaz xanımlarını İran və Bizansın saray adətləri ilə tanış edir, onlara zərif davranışlar öyrədirdilər. Özlərinin digər ölkələrdə yaşayan gözəl, təhsilli, yaraşlıq geyinən rəqibləri ilə müqayisə edildiyini gördükdə varlı şəhər qadınları da təhsil almağa, gözəl geyinməyə can atır, ədəbi yığıncaqlarda iştirak edirdilər. Gözdən pərdə asmaq üçün qadınlar formal olsa da, ədəb qaydalarına riayət edirdilər. Belə ki, onlar gəzintiyə, qonaqlığa, ədəbi məclislərə çoxsaylı xidmətçilərin müşayiəti ilə gedirdilər ki, heç kim onları sadələvhlikdə, yüngül əxlaqda günahlandırmasın. Hicaz şairləri də onları öz şeirlərində təsvir edərkən bu xanımların qürurlu və əlçatmaz olduqlarını vurğulayırdılar. Lakin onların xarici görkəmi aldadıcı idi. Çünki Hicaz şairləri tək-cə həcc ziyarətinə gələn qadınlarla deyil, həm də bu varlı, evli xanımlarla məhəbbət macərası yaşayırdılar.

2. Əməvilər dövrü poeziyasının inkişafında qadın şairlərin rolu

Əməvilər dövründə yaşayıb-yaratmış istedadlı qadın şairlərdən biri Nailə bint əl-Fərəfisa bin əl-Əhvas əl-Kəlbiyyə (نائلة بنت الفرافصة بن الاحوص الكلبية) olmuşdur. Dərin zəkaya, nadir fəsaht və bələğətə, qeyri-adi gözəlliyə malik olan şair Nailə bint əl-Fərəfisa Osman bin Əffanın (v.656) həyat yoldaşı idi (əl-İsfahani, 2008c: 220). Belə ki, Səid bin əl-As Nailənin bacısı Hind ilə ailə qurur. Bundan xəbər tutan Osman bin Əffan

Səidə bir məktub yazır: “Eşitmişəm ki, Bənu Kəlb qəbiləsindən bir qızla evlənmişən. Yaz görüm, bu qızın atası kimdir? Necə qızıdır?” Səid bin əl-As Osmanın məktubuna yazdığı cavabda bildirir: “Atası əl-Fərafisa bin əl-Əhvasdır. Qız isə ağı üzlü, hündür qədd-qamətli, gözəl bir xanımdır”. Bu məktubu oxuyan Osman dərhal Səidə məktub yazır: “Əgər onun bacısı varsa, məni də onunla evləndir”. Səid qayınatasının yanına gedir və məsələni ona açıb danışır. Əl-Fərafisa qızlarından birini – Nailəni Osman bin Əffana nişanlayır və oğlu Dabbı yanına çağıraraq deyir: “Oğlum, bacını Osman bin Əffana nişanladım. Onu Mədinəyə apar və onları evləndir”.

Fərafisa özü xristian, oğlu isə müsəlman olduğu üçün bu işi oğluna tapşırır. Bir neçə gündən sonra bacı və qardaş yola düşmək istəyəndə atası qızına deyir: “Qızım, sən Qureyş qadınlarının yanına gedirsən. Onlar səndən də gözəl qadınlardır. İndi sənə deyəcəyəm iki müdrək qaydanı qulağında sırğa et: birincisi, daim gözlərinə sürmə çək, qoy onlar həmişə gözəl görünsünlər. İkincisi, tez-tez yuyun və ətirlən. Qoy sənin ətrin yağışdan sonra əsən küləyin ətrindən də təravətli olsun”. Nailə bint əl-Fərafisa Mədinəyə gəldikdən sonra ailəsi üçün darıxmağa başlayır. Qürbətdən acığı gələn şairə qəmli şeirlər yazmağa və öz vətəni, ailəsinə xəyalında canlandırmağa başlayır. Qardaşına xitabən yazdığı aşağıdakı şeirdə Nailənin təlatümlü daxili aləmi aydın hiss olunur, onun həsrət dolu səssiz nalələri yaxından duyulur:

بإله انني الست ترى يا ضب
مصاحبة نحو المدينة اركبا
إذا قطعوا حزنا تحت ركابهم
كما زعزعت ريح يراعا متقبا
لقد كان في ابناء حصن بن ضمضم
لك الويل ما يغني الخباء المطنبا
قضى الله حقا ان تموتي غريبة
بيثرب لا تلقين اما ولا ابا (Əl-İsfahani, 2008c: 220).

“Ey Dabb, görmürsənmi, vallah mən Mədinədə (könül əyləndirmək üçün lazım olan) sevgili kimiyəm.

Onların (Mədinə əhlinin – R.S.) minikləri burulğan kimi sərt torpağı parçalayır.

Heyif ki, sən Husn bin Damdamın oğulları ilə oturub, uzun-uzadı mahnılar oxunan çadırda demisən ki, Allah elə haqlı olaraq sənə qürbətdə – Yəsribdə ata-ananı görmədən ölməyi rəva bilib”.

Şair xanım Osman bin Əffanın evinə gəldiyi ilk gün onların arasında maraqlı bir hadisə baş verir. Belə ki, Osman Nailənin yanına gəlib onunla bir az söhbət edir, sonra başındakı çalmanı çıxarır və Osmanın keçəl olduğu məlum olur. Osman Nailəyə deyir: “Ey Fərafisanın qızı, bu gördüyün keçəllik səni qorxutmur ki? İnan, bu keçəl başın arxasında ürəkdən sevə biləcəyin bir insan dayanıb”. Nailə bunu eşidib cavab verir: “Mən keçəl olsa belə, ərini sevən qadınlardanam” (Əl-İsfahani, 2008c: 221). Bunu eşidən Osman çox sevinir və həyat yoldaşına xeyir-dua verir. Ümumiyyətlə, Nailə onun ən çox sevdiyi və hörmət etdiyi arvadlarından biri olub.

Nailə həyat yoldaşını tək cəmi dili ilə deyil, həm də cismi ilə müdafiə edirdi. Buna bariz nümunə Osman bin Əffanın öldürüldüyü səhnədir. Burada Nailənin öz həyat yoldaşına vəfası, sədaqəti, bağlılığı açıq-aydın nəzərə çarpır. Belə ki, Osmanın evinin bacasından kəndirlə içəri daxil olan silahlı düşmənlər ev sakinlərinə hücum çəkməyə

başlayır. Onlardan biri öz qılıncı ilə arxadan Osmanın üstünə atılır. Zərbə endirmək istəyəndə Nailə bunu görür, əri tərəfə qaçaraq əli ilə qılıncın qarşısını alır. Lakin nəticədə qılınc onun barmaq uclarını kəsir. Öz yarasına əhəmiyyət verməyən cəsür qadın Osmanın nökrəri Rubahı köməyə səsləyir. Rubah qılıncı ilə həmin adamı qətlə yetirir. Elə bu an digər silahlı şəxs irəli atılaraq qılıncın tiyəsi ilə Osmanın qarnına zərbə endirir. Nailə yenə əli ilə qılıncdan tutur, qılınc onun bütün barmaqlarını doğrasa da, şair xanım həyat yoldaşını xilas edə bilmir. Osman bin Əffan qətlə yetirilir. Nailə dəhşətdən qışqıraraq küçəyə çıxır. İnsanlar onun naləsinə toplaşirlar. Hamı Osmanın evinə daxil olub onun artıq dünyasını dəyişdiyini görür. Nailə hündür eyvana qalxır, insanlara müraciət edərək, bu qara xəbəri hamıya çatdırır: “ان امير المؤمنين قد قتل” – “*Əmir əl-muminin qətlə yetirilmişdir*” [Əl-İsfahani, 2008c: 222]. Osman bin Əffanı dəfn etməyə aparanda Nailə də kişilərlə birgə gedir. O, əlinə bir lampa alıb tabutu aparalarının yolunu işıqlandırır. Həyat yoldaşının vəfatından sonra Nailə bint əl-Fərafisa ona çoxsaylı mərsiyələr həsr edir.

3. Üzri qəzəl ustası Leyla əl-Əxyəliyyə

Əməvilər dövründə poeziya yeni bir inkişaf yoluna qədəm qoymuş, onun əsas qollarından birini qəzəl janrında yaranan məhəbbət poeziyası təşkil etmişdir [Mahmudov, 2001: 67]. Sözügedən janr iki əsas istiqamətdə inkişaf etmişdir: birincisi, bədəvi ərəblər arasında yaranan üzri qəzəl, ikincisi isə şəhərlərdə təşəkkül tapan hadari qəzəl formasıdır. Hər iki istiqamət özünəməxsus poetik prinsiplərə və estetik ideallara malik olmuşdur.

Üzri qəzəl romantik məhəbbət lirikasını təcəssüm etdirərək, sevgini ideal və ülvə səviyyəyə yüksəltmişdirsə, hadari qəzəl məhəbbəti daha çox real və təbii insani hiss kimi təqdim etmişdir. Hadari qəzəl nümayəndələri heç vaxt evli şəxslərin sevgisini, yəni ər-arvad münasibətlərini poetik təsvir obyektinə çevirməmiş, sevgi obyektini kimi əsasən ya evli qadını, ya da rəqqasə və müğənniləri seçmişlər.

Bunun əksinə olaraq, üzri qəzəl şairləri həyatda yalnız bir qadını sevmiş, bütün ömürlərini həmin sevgiyə həsr etmişlər.

Üzri qəzəl şairlərinin sevgililəri də müəyyən dərəcədə şair olmuş, mənbələrdə onların da şeirləri hiş edilməmişdir. Bu aşıqların çox çətinliklə ərsəyə gələn gizli görüşləri, bir-birinə yazdıqları müxtəlif sevgi şeirləri oxucunun gözü qarşısında rəngarəng səhnələr yaradır. Üzri qəzəl aşıqları arasında sevgilinin ölüm xəbərini dözməyib intihar etmək geniş yayılmışdı. Bu növ qəzəlin görkəmli nümayəndələrindən olan Cəmil ibn Məmərin sevgilisi Buseynə də öz aşiqinin ölüm xəbərini aldıqda üç gün boyunca aşağıdakı şeiri təkrarlamış, sonda isə ayrılığa tab gətirməyərək özü də vəfat etmişdir:

وان سلوى عن جميل لساعة
من الدهر ما حانت ولا حان حينها
سواء عليذا يا جميل بن معمر
إذا مت باساء الحياة ولينها
(Əl-İsfahani, 2008a: 79)

“Mənim Cəmildən ayrı təsəlli tapmağımın zamanı gəlib çatmamışdır. Ey Cəmil ibn Məmər, sən öldükdən sonra həyatın acısı da, şirini də mənim üçün birdir”.

Şairlərin poetik yaradıcılığında diqqət çəkən mühüm məqamlardan biri onların şeir qoşduqları cariyələrlə bağlı münasibətləridir. Mənbələr göstərir ki, bu cariyələrin əksəriyyəti şeirin quruluş prinsiplərini, vəzn və nəzm sistemini dərindən bilən, savadlı və ədəbi zövqə malik şəxslər olmuşdur. Şairlərin onlara ünvanladığı məktublara – əsasən qəzəl formasında yazılmış poetik müraciətlərə cariyələr də şeirlə cavab verir, bəzi hallarda isə qarşılıqlı şəkildə qəzəl mübadiləsi – şeirləşmələr baş verirdi. Bu fakt həmin dövrdə qadınların, xüsusilə saray mühitində yaşayan cariyələrin ədəbi prosesdə fəal iştirakını və poetik ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdığını göstərir.

Bu sahədə ən məşhur cariyələr sırasında Məmunun kənizi Ərib, Əli ibn Hişamın kənizi Mütəyyəm və Bərməkilərin kənizi Dənakirin adı xüsusi qeyd olunur. Onlar təkcə gözəllikləri ilə deyil, həm də poetik istedadları və ədəbi bilikləri ilə seçilmişlər. Digər istedadlı cariyələrdən biri də Hatifinin kənizi Cinan olmuşdur. Əbul Fərəc əl-İsfahani bildirir ki, şairlər ona qəribə və dərin mənalı beytlər deyər, o isə bədahətən həmin beytlərə cavab verərdi.

Üzri qəzəl nümayəndələri sırasında qadın şair Leyla bint Abdullah bin ər-Rəhhal bin Şəddad əl-Əxyəliyyə (ليلى الاخيلية) (təqribən 704-cü ildə vəfat etmişdir) böyük şöhrət qazanmışdır. Onun şair sevgilisi Taubə ibn Humeyyirə yaşadığı eşq hekayəsi dillər əzbəri olmuşdur.

Digər üzri qəzəl cütlüklərindən fərqli olaraq, Leyla və Taubənin münasibətlərində şair xanım əsas rolda çıxış edir. Əl-Əxyəliyyə digər bədəvi qəzəl nümayəndələrindən fərqli olaraq, Cahiliyyə dövrünün qadın şairlərinin yolunu davam etdirmiş, mərsiyə janrına üstünlük verərək bu sahədə diqqətəlayiq poetik nümunələr yaratmışdır. Tarixi şəxsiyyət olmaları heç bir şübhə doğurmayan bu iki şairin həyatı haqqında məlumatlar dövrümüzədək konkret faktlarla deyil, ənənəvi rəvayətlər şəklində gəlib çatmışdır.

Həmin rəvayətlərdən birinə görə, Leyla əl-Əxyəliyyə Bənu Amr tayfasının Uqeyl qəbiləsinin əsil-nəcabətli əl-Əxyəl qoluna mənsub idi. Sevgilisi Taubə də Uqeyl qəbiləsinin üzvü, bədəvi quldur dəstəsinin başçısı idi. Hücumlara birində geri çəkilərək qaçmağa məcbur olan Taubə məğlubiyətə uğramış, həlak olmuşdu (Filiştinskiy, 1985: 178).

Leylaya şöhrət qazandıran təkcə onun Taubəyə həsr etdiyi mərsiyələri deyildi. Şair xanım hər şeydən əvvəl quldur bədəvinin qəlbində əbədi sevgi alovunu yandıra bilmişdi. Taubə də bütün üzri aşıqların həyatında olduğu kimi, sevgilisinə qovuşa bilməmişdir. Belə ki, şair sevdiyi qıza elçi getsə də, Leylanın atası qızını ona deyil, başqa qəbilədən olan bədəviyə ərə verir. Lakin bu, Taubənin öz sevgisi uğrunda mübarizə aparmasına mane olmur və şair yenə də Leyla ilə görüşməyə davam edir. Leylanın ərinin qohumları bundan xəbər tutan kimi qazıya xəbər verirlər və Taubə qəbilədən qovularaq “xain” elan olunur.

Orta əsr mənbələrində həm Leyla əl-Əxyəliyyənin, həm də Taubənin yaradıcılığından müəyyən nümunələr, eləcə də onların həyatı ilə bağlı bəzi məlumatlar qorunub saxlanılmışdır. Əbul Fərəc əl-İsfahani belə əhvalatların birində qeyd edir ki, bir dəfə Leyla ərinin qohumlarının Taubəni öldürmək istədiklərindən və ona tələ qurduqlarından xəbər tutur. Sevgilisinin həyatını xilas etməkdən ötrü Leyla hicabını geyinmədən, başıaçıq şəkildə Taubənin görüşünə tələsir. Taubə Leylanı başıaçıq görəndə başa düşür ki, onu təhlükə gözləyir və qaçaraq canını qurtarır (Əl-İsfahani, 2008b: 141).

Taubə hicri tarixi ilə təqribən 80-ci ildə Bənu Auf qəbiləsinin üzvləri tərəfindən öldürülür (Kəhhalə, 1984: 321). Leyla ona həsr etdiyi mərsiyələrinin birində belə deyir:

نظرت ودوني من غمامة منكب
وبطن الردى من اي نظرة ناظر
وتوبة احبي من فتاة حبيبة
واجرا من ليث بجفان خادر
ونعم فتى الدنيا وان كان فاخر
ونعم الفتى ان كان ليس بفاجر (Əl-İsfahani, 2008b: 164).

“Hündür buludlardan onun məzarına baxdım, ölüm hansı baxışlardan gizlənə bilər ki? Taubə abırlı bir qadının övladı idi. O, gözünü bağlayıb pusquda dayanan şirdən daha cəsarətli və qorxmaz idi. O, necə də fəxr olunası adam idi. Günahsız adam necə də gözəldir!”

Tarixçilər göstərir ki, Leyla qoca yaşlarında İrana gedərkən yolda, Taubənin məzarının yanında vəfat etmişdir. “Kitəb əl-Əğani”də rast gəlinən bir məlumatda bildirilir ki, bir dəfə Leyla öz kəcavəsində Taubənin qəbrinin yanından keçirdi. Ərinin etirazlarına baxmayaraq, Leyla ayağa durur və sevgilisinin qəbrinə tərəf dönərək *“Taubə, səni salamlayıram”* deyərək qışqırır. Salamının cavabsız qaldığını görən şair xanım qohumları tərəfə dönür və məyusluqla deyir: *“Mən heç əvvəllər fikirləşməzdim ki, o, yalançıdır!”* (Əl-İsfahani, 2008b: 165). Leyladan soruşurlar: *“Niyə belə düşünsən?”* O isə Taubənin şeirindən aşağıdakı beytləri misal çəkərək, cavab verir: *“Məgər bu sözlər ona məxsus deyilmə?”*

ولو ان ليلي الاخيلية سلمت
علي ودوني تربة وصفائح
لسلمت تسليم البشاشة اوزقي
اليها صدى من جانب القبر صائح
واغبط من ليلي بمالا اناله
الا كل ما قرت به العين صالح (Əl-İsfahani, 2008b: 165).

“Əgər Leyla əl-Əxyəliyyə mən torpağın altında olduğum vaxt mənə salam versə, nəvazişlə onun salamına cavab verərəm. Ya da mənim qəbrimin yanında gizlənən bayquş onu salamlayar. Gözlərini qəbrimə dikib nalə çəkdiyini görsəm, özümü xoşbəxt hiss edəərəm”.

Nəql olunan əhvalatın maraqlı tərəfi budur ki, məzarın yanında, həqiqətən də, bir bayquş gizlənməmişdi. Kəcavənin gəlişi onu hürkütdüyü üçün bayquş qəflətən dəvənin başı üstündən uçub gedir. Hürkən dəvə Leylanı belindən yerə atır və şair xanım həmin yerdə dünyasını dəyişir. Onu sevgilisinin məzarı yanında dəfn edirlər. Ərəblərin qədim inancına görə, bu bayquş sevgilisindən ayrı düşdüyü üçün rahatlıq tapmayan Taubənin ruhunu təmsil edir.

Leyla və Taubə öz aralarında olan sevgi münasibətlərini həqiqi üzri aşıqlərə xas olan etiketlərə uyğun qoruyub saxlamışdılar. Belə ki, bir dəfə Əməvilərin İraqdakı valisi Həccac ibn Yusif Leyla əl-Əxyəliyyədən soruşur: *“İndi ki artıq qocalmışsan, Taubə ölüb və aranızdakı sevgi də artıq yoxdur, səni and verirəm, mənə düzünü de, sizin münasibətlərinizdə qadağan olunan hərəkətlər baş veribmi, yoxsa sadəcə söhbət etməklə kifayətlənmişiniz?”* Leyla Həccaca belə cavab verir: *“Ey əmir, and içirəm ki, bizim*

aramızda heç nə baş verməyib. Bir axşam biz yenə təkliddə qalanda o, mənə bu barədə nə isə demək istəyirdi ki, mən onun sözünü ağzında qoydum”:

وذي حاجة قلنا له لا تبح بها
سبيل فليس اليها ما حبيت
لنا صاحب لا ينبغي ان نخونه
وانت لاخرى صاحب و خليل
(Əl-İsfahani, 2008b: 143).

“O öz istəyini bürüzə verəndə mən ona dedim, istəyini gizlət, nə qədər ki sağam, bu, həyata keçməyəcək. Mənim ərim var və mən ona xəyanət edə bilmərəm. Elə sən özün də başqa bir qadına məxsussan”.

Şair xanım sözünə davam edərək bildirir: *“And içirəm ki, bundan sonra Taubə ölən günə qədər mən ondan bu haqda bir daha heç nə eşitmədim”.*

Leyla ilə Taubənin münasibətlərinin həqiqi xüsusiyyətini aydınlaşdırmaq istəyən təkcə Həccac deyildi. Görünür, şair xanımın müasirləri üzri aşıqların səmimiyyətini tam dərk edə bilmir, buna görə də onları sorğu-suala tuturdular. Hətta xəlifə Müaviyə də bir dəfə Leyladan onların haqqında gəzən şayiələrin doğruluğu barədə soruşmuşdu. Lakin Leyla həm öz söhbətləri, həm də şeirləri ilə xəlifəni inandıra bilmişdi ki, Taubə yüksək mənəvi əxlaqa sahib bir insan idi və onların arasında yaşanan sevgi öz paklığını qoruyub saxlamışdı.

Leyla əl-Əxyəliyyə sevgilisinin ölümünə həsr etdiyi mərsiyələrdən əlavə, öz qələmini digər şeir janrlarında da sınımışdı. O, dövrünün görkəmli şəxslərinə, xüsusilə də Həccac bin Yusifə mədhiyələr həsr etmişdi. Şair xanım şeirlərinin birində Həccacı *“xəlifədən başqa Həccacdən üstün heç kim yoxdur”* deyərək tərifləyir. Bunu eşidən Həccac Leylaya 10 min dirhəm mükafat verilməsini əmr edir:

حجاج انت الذي ما فوقه احد
الا الخليفة والمستغفر والصمد
حجاج انت سنان الحرب ان لحقت
وانت للناس نور في الداجي بق
(Əl-İsfahani, 2008b: 163).

“Həccac, istər dözümdə, istərsə də bağışlamaq sahəsində xəlifədən başqa heç kim səndən üstün ola bilməz. Həccac, sən müharibə alovlananda onu yatırdan kəssən. Sən qaranlıqda insanların yoluna işıq saçan məşəlsən”.

Fəxriyyə janrında yazılmış şeirlər də Leyla əl-Əxyəliyyənin yaradıcılığında özünəməxsus yer tutub. Təəccüb doğuran məqamlardan biri də budur ki, Leyla kişi şairlərlə həcvləşmiş (həcv – rəqibə ünvanlanmış və şəxsi məzmun daşıyan güclü satirik şeir növü), bu sahədə də məharət nümayiş etdirmişdir. Onun VII əsr şairi Nəbiyə əl-Cədi ilə həcvləşdiyi və qalib gəldiyi məlumdur. Qeyd etmək lazımdır ki, üzri qəzəl ustası Leylanın dövrümüzə qədər çox az şeiri gəlib çatmışdır (Qasımova, 2019: 261).

Orta əsr tənqidçiləri Leyla əl-Əxyəliyyəni Cahiliyyə dövrünün görkəmli mərsiyə ustası Xənsa ilə müqayisə edirlər. IX əsrin görkəmli filoloqu əl-Əsməi (740-828) onun yaradıcılığını Xənsadan daha yüksək qiymətləndirir (Kəhhalə, 1984: 329). Məşhur İslam alimi və filoloq İbn Quteybə (828-889) isə Leylanı “qadın şairlərin ən istedadlısı” adlandırmışdır (İbn Quteybə, 1119: 439).

Əbul Fərəc əl-İsfahani nəql etdiyi əhvalatların birində Leyla əl-Əxyəliyyənin bədəvilər arasında böyük hörmətə sahib olduğunu bildirir. Bu əhvalatda deyilir ki, bir dəfə müxtəlif qəbilələrdən gəlmiş şairlər arasında müsabiqə keçirilir. Müsabiqənin mövzusu kəlik quşunun təsviri idi. Hamı Leylanın bədii zövqünə əmin olduğu üçün məhz onu münsif seçirlər. Bu rəvayət Erkən orta əsrlər ərəb poetik mühitində Leyla əl-Əxyəliyyənin həm şəxsi nüfuzundan, həm də estetik və ədəbi dəyərləri müəyyən-ləşdirmək qabiliyyətindən xəbər verir. Şair xanımın münsif seçilməsi onun bədii zövqünə və intellektual səviyyəsinə göstərilən ictimai etimadın ifadəsidir. Bu məlumat, həmçinin, həmin dövrdə istisna xarakter daşısa da, qadının mədəni və ədəbi həyatın fəal iştirakçısı kimi qəbul edildiyini göstərir.

4. Əməvilər dövrü mədəni mühitində Cəmilə əs-Sulmiyyə (جميلة السلمية) zirvəsi

Əməvilər dövründə müqəddəs şəhərlərdə yeni-yeni xüsusiyyətlər əxz edərək formalaşan cəmiyyətdə yüksək musiqi və ədəbi zövq meydana gəlirdi. İstedadlı sənətkarlar musiqi ilə poeziyanın ahəngdar vəhdətini yaradaraq, əsrarəngiz nəğmələr qoşurdular.

Cəmilə əs-Sulmiyyə (ö.720) Əməvilər dövründə yaşayıb-yaratmış ən görkəmli nəğməkar şair və musiqiçilərdən biridir. Həyatı və ailəsi haqqında geniş məlumat olmasa da, Əbul Fərəc əl-İsfahaninin “Kitab əl-Əğani” əsərində Cəmilə barədə danışdığı əhvalatlardan aydın olur ki, bu nəğməkar şairə VII əsrin ortalarından VIII əsrin əvvəllərində olan zaman kəsiyində yaşamışdır.

Cəmilə əs-Sulmiyyə musiqi sahəsində öz istedad və məharəti ilə fərqlənmiş, dövrün bir sıra tanınmış musiqiçiləri ondan dərslər almışdır. Təsadüfi deyildir ki, Əməvilər zamanında şöhrət qazanmış Məbəd, İbn Aişə, Hübabə, Şəmsiyyə Xalidə, Şəmsiyyə Rabiha və VII–VIII əsrlərin bir sıra digər müğənniləri məhz onun yetişdirməsi idi (Əl-İsfahani, 2008a: 26). “Kitab əl-Əğani” antologiyasında Cəmilə əs-Sulmiyyənin tələbələrindən olmuş Məbəd bin Vahabın (v.743) dilindən deyilir: “*Cəmilə nəğmə adlı ağacın kökü, biz isə budaqlarıyıq; əgər Cəmilə olmasaydı, biz də müğənni ola bilməzdik*” (Əl-İsfahani, 2008a: 134).

Buradan aydın görünür ki, Cəmilənin müğənnilik istedadı onun şairlik istedadını üstələmişdir. Bir dəfə ondan soruşurlar: “*Bu cür mahnı oxumaq qabiliyyəti səndə haradandır?*” Cəmilə deyir: “*Vallah, bu nə ilhamdır, nə də ki elm. Əbu Cəfər Saib bizim qonşumuz idi. Onun hər dəfə necə ud çalıb mahnı oxuduğunu eşidərdim, ancaq mahnıların sözlərini başa düşməzdim. Mən də bu mahnıların musiqisini götürüb onlara özüm söz qoşar, öz mahnılarımı yaradar, otağında gizlicə oxuyardım. Beləliklə, zaman keçdikcə mahnı yazmağı da öyrəndim. Bir dəfə yenə öz otağında gizlicə mahnı ifa etdiyim vaxt rəfiqələrim məni eşidərək otağıma daxil olub dedilər: “İndi başa düşdük ki, bizdən niyə gizlənirsən”. Həmin vaxtdan etibarən mənim şeir yazıb, mahnı bəstələməyim haqda xəbərlər ətrafa yayılmağa başladı. Şöhrətim günü-gündən artdı. Məndən dərslər almaq üçün yanıma çoxlu adamlar gəldi*” (Əl-İsfahani, 2008a: 135).

Suriyalı məşhur tarixçi və ədib Ömər Rza Kəhhalə (1905-1987) özünün “Ərəb və İslam aləmindəki görkəmli qadınlar” (“اعلام النساء في عالمي العرب والاسلام”) kitabında Əbul Fərəc əl-İsfahaniyə istinadən Cəmilə əs-Sulmiyyənin müqayisəolunmaz istedadı haqqında belə deyir: “*Cəmilə elə adamlardan idi ki, onun nəğməkar bir şair kimi ərəb musiqisinə verdiyi töhfələr danılmazdır. Bu sahədə heç kim onunla müqayisə oluna bilməzdi. Hər bir mədinəli və məkkəli bunu təsdiq edə bilər*” (Kəhhalə, 1984: 212).

Cəmilə əs-Sulmiyyə el arasında həm sevilən, həm də dərin ehtiram bəslənilən şəxs olmuşdur. Əbul Fərəc əl-İsfahani xəbər verir ki, məhz bu səbəbdən Cəmilə həcc ziyarətinə gedərkən bir çox tanınmış adamlar, həmçinin, Heyt, Tuveys, Bərdulfuad, Habbətullah, Məbəd, Malik, İbn Aişə, Nafi bin Tənbura, Fərha, Hübabə, Xalidə, Şəmsiyyə, Səidə, əz-Zərqa kimi görkəmli müğənnilər, İbn əbi Atiq, əl-Əhvas kimi şairlər və Mədinənin bir qrup adlı-sanlı adamları onu müşayiət etmişlər. Mədinə camaatı uzun müddət bu ziyarətdən danışmış və bu cür möhtəşəm bir səfəri hələ indiyədək görmədiyini bildirmişdir.

Cəmilə əs-Sulmiyyəni müşayiət edən bu həcc karvanı Məkkəyə çatanda onları Səid bin Muscih, İbn Sureyc, əl-Qarid, İbn Məhraz başda olmaqla bir qrup tanınmış məkkəli müğənni, Ömər bin əbi Rəbiə, əl-Haris bin Xalid əl-Məxzumi, əl-Ərci kimi görkəmli şairlər və başqa hörmətli şəxslər qarşılımışdır. Məkkə camaatı bu əsrarəngiz karvanın heyət üzvlərini görməkdən ötrü küçələrə axışmışdı.

Həcc ziyarəti başa çatdıqdan sonra məkkəlilər Cəmilədən bir məclis təşkil etməyi xahiş edirlər. Cəmilə isə: *“Musiqi, yoxsa söhbət məclisi?”* – deyərək soruşur. Camaat: *“Hər ikisi”*, – deyərək cavab verir. Bu zaman Cəmilə əs-Sulmiyyə: *“Ciddiyyəti zarafatla qarışdırma bilmərəm”*, – deyərək, məclisin yalnız söhbət üzərində qurulmasını uyğun görür. Nəğməkar şairə, həqiqətən də, öz işinə ciddi yanaşar, nəğmə söylədiyi vaxt bütün diqqətin onda olmasını istəyirdi. Söhbət məclisində isə buna nail olmaq çətin məsələ olduğundan Cəmilə məclisdə mahnı oxumaqdan imtina edir. Belə olan təqdirdə Ömər bin əbi Rəbiə bir təklif irəli sürür: *“Kim Cəmilə əs-Sulmiyyənin nəğmələrinə qulaq asmağı sevirsə, onunla birgə Mədinəyə getsin. Şəxsən mən gedirəm”* (Əl-İsfahani, 2008a: 150). Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bir qrup şəxs onunla getməyi qərara alır. Cəmilə əvvəlkindən də böyük bir karvanla Mədinəyə yola düşür. Doğma şəhərinə çatanda onu təmtəraqla qarşılayırlar.

On gün istirahət etdikdən sonra Cəmilə bir məclis təşkil edir və Ömər bin əbi Rəbiyəyə deyir: *“Mən bu məclisi sənə və yoldaşlarının şərəfinə təşkil etmişəm. Kimi istəyirsənsə, dəvət edə bilərsən”* (Əl-İsfahani, 2008a: 150). Məclisə o qədər insan gəlir ki, adam əlindən tər pənmək olmur. Cəmilə Ömər bin əbi Rəbiyənin bəstələdiyi mahnı ilə məclisi açır.

Bu mahnı hamının o qədər xoşuna gəlir ki, dinlədikləri nəğmənin təsirindən vəcdə gələn insanlar qışqıraraq Cəmilənin ən gözəl bəstəsinin məhz bu olduğunu söyləyirlər. Sevincdən Ömər bin əbi Rəbiyənin gözləri dolur və o, ağlamağa başlayır. Sonra Cəmilə növbə ilə İbn Sureycə, Məbədə, Malikə və digər gənc müğənnilərə oxumağı tapşırır, özü isə diqqətlə onlara qulaq asaraq səhvlərini izah edir. Sonda isə Cəmilə hamını xorla oxumağa təşviq edir. Belə nəql olunur ki, bu məclis üç gün davam etmişdir.

Ümumiyyətlə, klassik dövr ərəb musiqiçiliyindən danışarkən çox vaxt yalnız türk əsilli İbn Sureyc, ərəb əsilli əl-Qarid, fars əsilli Məbəd bin Vəhba, kürd əsilli İbrahim əl-Mosuli, İshaq əl-Mosulinin adı çəkilir. Halbuki Cəmilə əs-Sulmiyyə Məbəd bin Vəhba və bir çox tanınmış müğənnilərin müəllimi, dövrünün ən görkəmli, ən sayılıb-seçilən sənətkarlarından biri idi. Bəs niyə onun adı yad edilmir? Görünür, bu məsələnin kökündə Orta əsrlər müsəlman Şərqində qadının cəmiyyətdəki zəif mövqeyi və yaxud dövrün filoloqları tərəfindən qadın və kişi sənətkarların adlarının eyni cərgədə çəkilməməsi dayanır.

Nəticə

Əməvilər dövrü ədəbi-mədəni mühitini araşdırarkən məlum olur ki, bu zaman kəsiyində yaşayıb-yaratmış sənətkarlar arasında öz istedadı ilə fərqlənən qadınlar da az olmamışdır. Həm ədəbiyyat, həm də musiqi sahəsində qadın sənətkarların fəaliyyəti dövrün mədəni həyatının zənginliyini və çoxşaxəliyini nümayiş etdirir. Onların yaradıcılığı yalnız estetik dəyər daşımamış, eyni zamanda, sosial-mədəni münasibətlərin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Aparılan təhlil sübut edir ki, qadınlar bu dövrün ədəbi-musiqi mühitində fəal iştirak etmiş, onlar Erkən orta əsrlərdəki cəmiyyət həyatında intellektual və yaradıcı mövqeyə malik olmuşlar. Bu fakt sözügedən dövrün mədəni tarixinin obyektiv mənzərəsini təqdim etmək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Nəticə etibarilə Əməvilər dövründə qadın sənətkarların fəaliyyəti ümumislam mədəniyyətinin inkişafında mühüm mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

QAYNAQLAR:

1. *Classical Poems by Arab Women: A Bilingual Anthology*. (1999). Edited by Abdullah al-Udhari. London: Saqi Books.
2. Qasımova, A. (2019). *Ərəb ədəbiyyatı. V–XIII əsrlər*. Bakı: Elm.
3. Mahmudov, M. (2001). *Klassik ərəb ədəbiyyatı*. Bakı: Bakı Universiteti.
4. Mikhail, M.N. (2019). *Seen and Heard: A century of Arab Women in Literature and Culture*. Massachusetts: Olive Branch Press.
5. Аль-Фахури, Ханна. (1959-1961). *История арабской литературы*: [т. 1] Пер. с араб. Предисл. А. А. Ковалева и Г. М. Габучана. Москва: Изд-во иностр. лит.
6. Аль-Фахури, Ханна. (1959-1961). *История арабской литературы*: [т.2]. Пер. с араб. Предисл. А. А. Ковалева и Г. М. Габучана. Москва: Изд-во иностр. лит.
7. Фильштинский, И.М. (1985). *История арабской литературы, V – нач. X века*. Москва: Наука.
8. ابن قتيبة. (1119). *الشعر والشعراء ، دار المعارف – القاهرة*.
<https://ru.scribd.com/document/697727241>
9. أبو الفرج الأصفهاني. (2008). *كتاب الأغاني ، طبعة دار صادر - بيروت ، بتحقيق د. إحسان عباس ود. إبراهيم السعافين والأستاذ بكر عباس، المجلد الثامن*
https://archive.org/details/AlAghani_1438/Al-Aghani_08/mode/2up
10. أبو الفرج الأصفهاني. (2008). *كتاب الأغاني ، طبعة دار صادر - بيروت ، بتحقيق د. إحسان عباس ود. إبراهيم السعافين والأستاذ بكر عباس، المجلد السادس عشر*
https://archive.org/details/AlAghani_1438/Al-Aghani_16/page/4/mode/2up
11. سهام عبد الوهاب الفريخ. (2010). *المرأة العربية والابداع الشعري ، دار جرير للنشر والتوزيع*.
12. عمر رضا كحالة. (1984). *اعلام النساء في عالمي العرب والاسلام ، مؤسسة الرسالة ، 5 ج*
https://archive.org/details/1_20210501_20210501_1131

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad Period

RAHILA SADIGOVA**

Summary

Poetry of the Umayyad period (661–750) occupies a distinguished position in the history of Arabic literature owing to its considerable historical and ideological significance. It reflects the political conflicts of the age, the processes of conquest and expansion, as well as the profound social and cultural transformations that accompanied the consolidation of Umayyad rule.

The poetic corpus of this period offers extensive depictions of rivalries among political factions alongside portrayals of the lifestyle, leisure practices, and cultural tastes of the aristocratic elite.

Among the most authoritative sources for the study of Umayyad literary and cultural life is Abū al-Faraj al-İşfahānī's Kitāb al-Aghānī, which preserves invaluable material on the social milieu of the period and, in particular, provides rare and significant information concerning the lives and creative output of women poets.

Drawing upon this seminal anthology, the present article examines a number of women poets and musicians active during the Umayyad era. Special attention is devoted to the biographies and literary legacies of Nā'ila bint al-Farāfīsa, Laylā al-Akhyaliyya, and Jamīla al-Sulamiyya, with selected specimens of their poetic production brought into scholarly focus.

The study further demonstrates that the growth of urban culture in the Early Islamic and Umayyad periods, the influence of foreign populations upon indigenous social practices, and the stylistic and aesthetic impact of the Qur'ān collectively contributed to the thematic and formal diversification of Arabic poetry.

Finally, the article considers the principal literary tendencies of the Umayyad period, with particular emphasis on the formal structures and thematic concerns characteristic of its poetic tradition.

Keywords: *arabic poetry, women poets, Naila bint al-Farāfisa, Leila al-Akhyaliya, Jamila as-Sulmiya.*

** National Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami Ganjavi; rehile.sadiqova_87@mail.ru; ORCID: 0000-0002-2936-6159

Статус женщин в литературно-культурном пространстве Омейядского периода

РАХИЛЯ САДЫГОВА***

Резюме

Поэзия эпохи Омейядов (661–750) занимает важное место в истории арабской литературы, обладая значительным историческим и идеологическим значением и отражая политическую борьбу эпохи, процессы завоеваний, а также социально-культурные трансформации.

В поэтическом наследии данного периода широко представлены противоречия между политическими группировками, а также элементы повседневной жизни и культуры развлечений аристократических слоёв общества. Антология Абуль Фараджа аль-Исфахани «Китаб аль-Агани» является одним из ключевых источников по литературно-культурной истории Омейядского периода, предоставляя особенно ценные сведения о жизни и творчестве женщин-поэтов.

В статье на основе данного источника рассматриваются женщины-поэты и музыканты, жившие и творившие в эпоху Омейядов. Особое внимание уделяется жизни и творческому наследию Наили бинт аль-Фарафиса, Лейлы аль-Ахйалийи и Джамили ас-Сулмийи, а также анализируются отдельные образцы их поэтического творчества.

В результате развития городской культуры в период Раннего ислама и эпоху Омейядов, влияния иноземных элементов на образ жизни местного населения, а также художественно-эстетического воздействия Корана поэзия обогатилась как в тематическом, так и в формальном отношении.

В статье также рассматриваются основные направления литературного творчества Омейядского периода, а также формально-содержательные особенности, проявляющиеся в поэзии.

Ключевые слова: *арабская поэзия, женщины-поэтессы, Наили бинт аль-Фарафиса, Лейла аль-Ахйалийя, Джамили ас-Сулмийя.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.01.2026

Çapa qəbul tarixi: 21.02.2026

Çap olunma tarixi: 10.03.2026

*** Национальный Музей Азербайджанской Литературы имени Низами Гянджави; rehile.sadiqova_87@mail.ru; ORCID: 0000-0002-2936-6159